

MODERNİZMİN YANSIMALARI:
60'LI YILLARDA
TÜRKİYE

EFİL YAYINEVİ

MODERNİZMİN YANSIMALARI:
60'LI YILLARDA
TÜRKİYE

HAZIRLAYANLAR
R. FUNDA BARBAROS VE ERIK JAN ZURCHER

MEHMET ALİ KILIÇBAY

ERIK JAN ZURCHER

İLHAN TEKELİ

GÜLTEN KAZGAN

R. FUNDA BARBAROS

A. EREN YILDIRIM

MEHMET UFUK TUTAN

SEDAT AYBAR

RÜYA GÖKHAN KOÇER

AHMET AKGÜNDÜZ

DEMET LÜKÜSLÜ

TEZCAN DURNA

MODERNİZMİN YANSIMALARI: 60'LI YILLARDA TÜRKİYE

Genel Yayın Nu.: 163

ISBN: 978-605-4579-32-7

1. Basım Şubat 2013

EFLATUN Basım Dağıtım Yayıncılık Danışmanlık Yatırım ve Tic. Ltd. Şti.©2013

Efil©2013

Bu kitabın tüm hakları saklıdır.

Herhangi bir şekil ya da yöntemle çoğaltılamaz.

Sertifika Nu.: 12131

Sayfa ve Kapak Tasarımı: Türkan Sarı

Baskı ve Cilt: Ayrıntı Basım Yayın ve Matbaacılık Hizmetleri San. Tic. Ltd. Şti.

Tel: (+90) 312 394 55 90

Sertifika Nu.: 13987

EFİL YAYINEVİ

EFLATUN Basım Dağıtım Yayıncılık Dan. Yat. ve Tic. Ltd. Şti.

Reşit Galip Caddesi 25/4 GOP, Çankaya/Ankara, Türkiye

Tel : (+90) 312 442 52 10

GSM : (+90) 541 232 00 96

Faks : (+90) 312 442 52 12

www.efilyayinevi.com

ÖNSÖZ

Yaklaşık son iki yüzyıldır Türkiye’de yaşanan siyasal, toplumsal, ekonomik ve kültürel değişim süreci “batılılaşma” hedefi çerçevesinde “modernleş(tir)me” çabalarına dayandırılmıştır. Üretim ilişkilerinden devletin politika yapma kapasitesine; estetik anlayışından kentsel mekan organizasyonlarına; eğitim anlayışından tüketim biçimlerine kadar tüm ekonomik, sosyal, siyasal, kültürel ve askeri alanlarda modernist dönüşümün izleri kimi zaman açıkça kimi zamanda örtük biçimde görülmektedir. Çeşitli alt dönemlere göre farklılık göstermekle birlikte, modern literatüre ait “kalkınma” “gelişme” “ilerleme” kavramları; gerek devletin ekonomik, sosyal ve siyasal süreçleri yönetmesinde, gerekse bireyin “bireyle-doğayla-devletle” olan ilişkisinin düzenlenmesinde ortak bir tema olarak tüm toplumsal kesimler tarafından (hala) kullanılmaktadır.

Modernleşme kuramı; modernizmin toplumsal gelişimin kaçınılmaz bir aşaması olduğu kabulünden hareketle, farklı gelişim aşamasındaki toplumların da zaman içinde modernleşeceklerini, dolayısıyla sürecin geri çevrilemeyeceğine dayanmaktadır. Bu nedenle toplumsal gelişimin tüm boyutlarında; demokrasiden eğitime, ulaşım ağlarından sanayileşmeye, ahlaktan sanata kadar tüm alanlarda modernizmin yansımalarını izlemek mümkün olabilmektedir.

Sosyal bilimlerin tüm alt disiplinlerinde kabul gören ortak tanımıyla, modernizm; kapitalist üretim biçimine ve liberal demokrasiye dayalı yönetim anlayışına vurgu yapmaktadır. Avrupa’da Rönesans’la birlikte başlayan aydınlanma hareketi, 19.yy da sanayi devrimi ardından ulus devletlerin ortaya çıkmasından sonra adeta evrensel bir karakter kazanmış, hem kapitalist hem de sosyalist gelişme modellerinin odağında modernist dönüşümün yer almasına neden olmuştur. Ancak, dünya genelinde modernleşme deneyimlerine bakıldığında, birbirinden oldukça farklı görünen pek çok çeşit yönetimin bulunduğu anlaşılmaktadır. Her toplum kendi modernleşme deneyimini yaşarken, o toplumun özgüllüklerine, coğrafyasına ve tarihine göre, modernizme yeniden biçim vermiştir. Modern toplumun oluşma süreci Avrupa’da içsel dinamiklerle şekillenmişken modernleşme kervanına geç katılan ülkelerde genellikle dış müdahale (genellikle toplumu tepeden dönüştürmeyi amaçlayan elitist bir grubun otoritesi ile) gerekli olmuştur.

Osmanlı İmparatorluğunda 19. yüzyılın ilk yarısında devlet eliyle başlatılan modernleş(tir)me süreci, toplumsal dönüşümün kırılma noktası olarak kabul edilmektedir. Bu dönemde asker ve sivil bürokratlar toplumun “aydın” kesimi olarak; gelişmeyi “modernleşme” olarak tarif etmişler ve bunun için gerekli dönüşümün devlet eliyle “yukarıdan aşağıya” örgütlenme yoluyla gerçekleştirileceğine inanmışlardır. İnançlarının temelinde öncelik, her alanda modernleşmeye dolayısıyla iktisadi kalkınmaya verilmiştir. Devletin nasıl kurtulacağına ilişkin aydınların verdiği cevap, hemen hemen her dönemde, Batı tipi bir modernleşme olmuştur.

Genel olarak aydınların üzerinde uzlaştıkları gelişim modeli; Avrupa örnek alınarak hem güçlü ve modern bir ulus-devlet kurulmasını, hem de Türkiye’yi Avrupa uygarlığıyla eklemlenmeyi hedeflemiştir. Özellikle 1923-1928 arasında uygulanan reformlarla bu modelin kurumsal ve yasal çerçevesi çizilmiştir. Bu nedenle, 1920’li yıllarda gerçekleştirilen bu kapsamlı reformları ve sonuçlarını incelemek Türkiye’nin modernleşmesinin nasıl gerçekleştiğini kavramak açısından önemli bir arka plan oluşturmaktadır.

Cumhuriyetin kuruluşundan itibaren 1920’li yıllardan 1950’li yıllara kadar hâkim olan tek parti iktidarı Avrupa benzeri bir modernleşme için çok boyutlu faaliyetlere girişmiştir. Bu faaliyetlerin içinde öncelik sanayileşme çabalarına verilmiş ve Türkiye’nin iktisadi olarak dışa bağımlı, tarıma dayalı ve ham madde üreten bir tarım ülkesi olmaktan kurtulması için devletçi sanayileşme modeli benimsenmiştir. Bu kapsamda, başarıyla sonuçlanan birinci sanayi planının (1933-38) ardından 1938 yılında İkinci Beş Yıllık Sanayi Planı hazırlanmış ancak bu plan II. Dünya Savaşı’nın iç ve dış etkileri nedeniyle değişen koşullar yüzünden uygulamaya konulamamıştır. Aynı şekilde II. Dünya Savaşı sonrasında 1947 yılında hazırlanan Beş Yıllık İktisadi Kalkınma Planı da uygulanamamıştır. 50’li yıllarda ise, Marshall Planı’nın uygulanmasına yönelik plan ve raporlar hazırlanmıştır.

Dünya ekonomisinde II. Dünya savaşı sonrasında oluşan ve 1990 yılına kadar devam eden iki kutuplu dünya düzeninde, kapitalist sistem içinde kalan ülkeler “Keynesgil Refah Devleti” politikalarını 1973 petrol krizine kadar başarı ile uygulamıştır. Kapitalizmin “altın çağı” olarak adlandırılan bu dönemde, uluslararası ekonomi, Bretton-Woods sistemi ile yönetilmiş ve bu çerçevede az gelişmiş ülkelere önerilen kalkınma paradigması “planlı kalkınma” ekseninde ele alınmıştır. Türkiye de, 60’lı yılların konjonktürüne uygun olarak, dünya kapitalizmine eklemlenme biçimini “planlı kalkınma” modeline oturtmuştur.

Türkiye’nin 1950’li yıllarını belirleyen DP iktidarına muhalefet eden kesimler “planlama” ortak paydasında buluşmuştur. Ülke içinde başta asker

bürokrasi olmak üzere Keynesgil düzenlemeye dayalı bir yönetim isteyen muhalefetin talepleri ile Dünya Bankası ve IMF gibi pek çok uluslararası iktisadi kuruluşun görüşleri “planlama” ortak paydasında örtüşmüştür. 1960 yılında DPT’nin kuruluşu ve 1963 yılında ilk 5 yıllık kalkınma planının hayata geçirilmesiyle başlayan “planlı kalkınma” deneyimi, ulusal kalkınmayı ekonomik, sosyal, teknolojik ve kültürel boyutlarıyla ele alan kapsamlı bir plan anlayışına dayanmaktadır.

Türkiye’nin 1960’dan itibaren modernleşme yönündeki tüm çabaları; ekonomik, sosyal ve kültürel kalkınmanın hızlandırılmasına yönelmiştir. Bu dönemde, kamu harcamaları içinde altyapı yatırımlarının (karayolları, su, liman, enerji projeleri) payı büyük ölçüde artmıştır. 1960-1980 dönemine kadar özel sanayi kesimini güçlendirme ve korumaya yönelik uygulanan ithal ikameci politika yoluyla sanayileşme stratejisi, dünyadaki gelişmeler doğrultusunda, 1980 yılında yerini ihracata dayalı sanayileşmeye yani dışa açık ekonominin oluşturulması çabalarına bırakmıştır.

Türkiye’nin kendine özgü “modernleşme” sini tartışmak için; dönemin siyasal iktidarlarının ve bunları etkileyen siyasi güç odaklarının, Türkiye’nin gelişme modeline ilişkin aydın kesimin görüş ve tutumlarının incelenmesi gereklidir. Böylece, “modernizm”in Türkiye üzerindeki etkilerinin değerlendirilmesi, sorgulanması ve çeşitli alt dönemlerde farklılaşan yansımalarının günümüze taşınması mümkün olabilecektir.

Bu kitap, 1960’lı yıllarda Türkiye’de modernizmin yansımalarını; siyasal, sosyal, ekonomik ve kültürel boyutlarıyla ele almak ve günümüz sosyo-ekonomik ve toplumsal dinamiklerinin temelinde esasen 60’lı yılların karakteristik yapılanmalarının var olduğunu göstermek üzere, yurt içi ve yurt dışı üniversitelerden akademisyenlerin birbirinden bağımsız çalışmalarından derlenmiştir.

Niye 60’lar? Hem Türkiye’de hem dünyada, her alandaki eski olanla yeni olanın çatıştığı, ulusal olan ile evrensel olanın çarpıştığı, teori ve pratiğin birlikteliğinin amaçlandığı, bireysel olanla toplumsal olanın aynı özgürlük kademesinde algılandığı, tüm yaratıcı tarzların bir arada yaşandığı bir tarihsel kesit olarak hemen hemen eşsiz olan 60’lı yıllar; bu çalışmanın odağını oluşturmaktadır. 1960’lar, dünyada olduğu gibi Türkiye’de de, insanların hem kendilerini hem içinde yaşadıkları toplumu hem de tüm dünyayı değiştirmek üzere olduklarına inandıkları nadir ve olağanüstü özgün bir dönemdir.

Türkiye’nin modernleşme macerasının 60’lı yıllardaki görünümüne ilişkin bu derlemenin yeni çalışmalara kaynak oluşturacağını, sorgulamaların ve değerlendirmelerin tarihsel süreç içindeki evrimsel dönüşümüne farklı

bir bakış açısı kazandıracağını umuyoruz. 5 cilt olarak planladığımız bu serinin ilk kitabının hazırlanmasını mümkün kılan değerli yazarlarımıza, proje asistanımız Eren Yıldırım'a, çalışmanın her aşamasında yanımızda olan Ali Özey'a ve Efil Yayınevi'ne teşekkürlerimizi sunarız.

Saygılarımızla,

R. Funda Barbaros ve Erik Jan Zürcher

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ	v
Giriş	
MEHMET ALİ KILIÇBAY	1
Kemalist Türkiye’de Modernleşme’nin Sınırları (1923-1945)	
ERIK JAN ZURCHER	9
1960’lı Yıllarda Türkiye’de Planlama Düşüncesi’nin Yeniden Canlanışını Modernite Projesinin İçinden Okumaya Çalışmak	
İLHAN TEKELİ	25
1960’lı Yıllarda Türkiye’de Planlı Ekonomi’nin Başarısı ve Günümüze Kalanlar	
GÜLTEN KAZGAN	55
60’lı Yıllarda İktisadi Kalkınma ve Planlama’ya Dair Kavrayış ve Değerlendirmelere Bir Bakış	
R. FUNDA BARBAROS VE A. EREN YILDIRIM	83
1960’lı Yılların Keynesgil İktisadi Çalışma Uygulamaları ve Sonuçları	
MEHMET UFUK TUTAN	125

Türk Modernleşmesi'nde Finans'ın Rolü: 1960-70 Dönemi SEDAT AYBAR	138
Birikim/Meşruiyet Açmazı Temelinde 1960'lı Yıllarda Türkiye'de Modernleşme: "Metal Sektörü Örneği" RÜYA GÖKHAN KOÇER	164
Bir Modernleşmeyi Hızlandırma Projesi Olarak Batı Avrupa'ya İşçi Göçü AHMET AKGÜNDÜZ	191
60'lı Yılları Gençlik Kategorisi Üzerinden Okumak: Modernist Söylemin Savunucusu ve Aktörü Olarak Gençlik DEMET LÜKÜSLÜ	212
Solcu Köşe Yazarlarından Gezi Tefrikaları: 1960'lı Yıllarda Kalkınma Modeli Olarak Sosyalist Ülkeler TEZCAN DURNA	231
MODERNİZMİN YANSIMALARI: 60'LI YILLARDA TÜRKİYE WORKSHOP	251

GİRİŞ

Mehmet Ali Kılıçbay¹

Batı Avrupa tarihi içinde bazı modernleşmelerden söz etmek mümkündür. Özellikle çağlar arası geçiş dönemlerinde bazı kökten değişimler meydana gelmiştir. Bunlardan biri, Roma'nın çöküşünü izleyen yüzyıllar boyunca, feodalitenin oluşmaya başladığı Kuzey Fransa topraklarında, Avrupa'nın artık Akdeniz'in etkisinden çıkarak kendi kimliğini inşa etmeye başladığı dönemde, imparator Charlemagne ve yakın çevresi tarafından girilen modernleşmedir. Bir diğeri, Johann Huizinga'nın deyimiyle "Orta Çağ'ın Günbatımı" esnasında meydana gelen modernleşmedir. 12. yüzyıl modernleşmesi olarak anılan bu dönemde, üniversite oluşacak, hukuk tekrar yazılı hale gelecek, felsefe dinin ve antik çağın etkisinden kurtulmaya başlayarak kendi ayakları üzerinde ilk adımlarını atacaktır.

Ama bugün hemen bütün düşünce ve bilim yazılarında Modernite kelimesine rastladığımız zaman, bunun özel bir "Modernite"yi işaret ettiğini baştan kabul etmemiz gerekir. Büyük harfle yazılan bu Modernite, neredeyse herkes tarafından asıl ve bazıları tarafından da tek Modernite olarak kabul edilmektedir. Bu Modernite, Batı Avrupa'nın özsel değişim sürecine ilişkin olarak ortaya çıkan bir adlandırmadır. Çok kalın çizgileri itibariyle söylenirse, Rönesans oluşumundan Sanayi, Tarım, Ticaret ve Siyaset devrimlerinin çağı olan 18-19. yüzyıllara kadar süren bir mayalanma, ardından da bir oluşum ve yeniden yapılanma döneminin teorik olarak soyutlanmış halinin adıdır.

Modernite denilen büyük oluşumu ortaya çıkaran unsurlar, akli bir planın parçaları olmayıp, zaman içinde birbirleriyle eklemleşen (bazen de eklemleşmeyen) ve bazı durumlarda birbirini doğuran birçok özerk veya uyarılmış oluşum-süreç'lerdir. Modernite, işte bunların varsayılan muhassasıdır. Aslında birbirleriyle pek bağlantısı olmayan sayısız değişim ve dönüşümü bir arada algılayabilmemize olanak veren çimento, kapitalizmdir.

Batı Avrupa'nın birbirleriyle henüz eklemleşmemiş farklı bölgelerinde 11. yüzyıldan itibaren, kimi yerde feodalitenin krizinin yarattığı boşluğu doldurarak kimi yerde de hiçbir feodal geçmişe bağlanmadan ortaya çıkmaya başlayan kapitalizm; 16. yüzyılda pekişme dönemine girecek ve Rönesans ile Reformasyonun hem ürünü olan hem de ondan beslenen bireyin oluşumu ile birleşecek ve şu ana kadar sürmekte olan Modernite inşa olma-

¹ Dr. Mehmet Ali Kılıçbay, Emekli Öğretim Üyesi, makilicbay@superonline.com.

ya başlayacaktır (Modernite'yi aştığı iddia edilen post-modernite başka bir hikâyedir ve söylemimizin şu an dışındadır).

Kapitalizm-birey birlikteliği, başka bir birey olan ulus-devleti de kuracak ve ilk kez Batı Avrupa'da oluşan bu ulus-devletler, adına sonradan merkantilist denilecek olan ceberut ve savaşçı bir siyasetle bir cins devlet kapitalizmi oluşturmanın peşine düşeceklerdir. Bu kapitalizmin temel yönelişi, sermaye birikimi (değerli maden) sağlama yönündedir.

Rüya Gökhan Koçer, "Birikim/meşruiyet açmazı temelinde 1960'lı yıllarda Türkiye'de modernleşme" başlıklı makalesinde, devletin sermaye birikiminde yoğunlaşmasındaki rolünü inceledikten sonra, sermayenin giderek daha az elde toplanıp, üretim araçları mülkiyetinden uzaklaştırılan kitlenin sürekli büyümesi karşısında devletin bu durumu meşrulaştırma araç ve yöntemlerini "metal sektörü örneği" üzerinde ele alıyor.

Sol siyasi ve iktisadi teoriler, Batı Avrupa'da işçi sınıfının oluşum sürecinde ortaya çıkmışlardır. Sermaye sınıfının üretim araçları mülkiyetini tekeline alması, yani zenaatı (kendi hesabına küçük üretim, sipariş üzerine oluşan piyasa) tasfiye ederek geniş kitleleri üretim araçları mülkiyetinden uzaklaştırması ölçeğinde, emek-gücünün metalaşmış bir üretim faktörü haline gelmesi ve yalnızca bu faktöre sahip olan çok geniş kitlelerin kendinde-sınıf olmaktan, kendi-için-sınıf olmaya doğru yol alması, solun sosyalist teorileri oluşturmasına ve nihayet Marxizme varmasına neden olacaktır.

Marxizm, önce sosyalizmin sonra da komünizmin ancak gelişmiş kapitalist ülkelerde, sermaye yoğunlaşması ile mülksüzleşmenin had safhaya çıktığı noktada kitlesel bir devrimle kurulabileceğini öngörür. Fakat Marxizm-Leninizm, profesyonel devrimcilerden oluşan dar kadrolu bir partinin devrimi gerçekleştirebileceğini savunmuş ve bunu Rusya'da başarmıştır. Ancak Rusya, 1917'de henüz yeni kapitalistleşmekte olan bir ülkedir. Üstelik bu kapitalistleşme Moskova ve Petrograd gibi birkaç şehirle sınırlıdır. Kırlarda bin yıllık Ebedi Rusya'nın arkaik tarımsal ilişkileri sürüp gitmektedir. Bu durumda işçi sınıfı çok dardır. Ama bu sınıf devrimcidir ve devrim ile iç savaş esnasında neredeyse tamamen yok olur. Ebedi Rusya'nın geniş köylü kitleleri, hızlı sanayileşmenin yeni proleterleri olmuşlar, ama daima köylü refleksleri içinde kalmışlardır.

Bu durumda Rus sosyalizmi, kapitalist sınıfı tasfiye ederek proletarya diktatörlüğünü kurmaya yönelik modeli hiç işletmemiş ve sonuçta sosyalizm, sıradan bir Batılılaşma yolu haline gelmiştir.

Türkiye solu da, çok az sayıdaki istisnanın dışında, Marxizmden besleniyor olmakla birlikte, aslında Kemalist bir tabana oturmakta ve bir sınıf

mücadelesinden ve sonuçta proletarya diktatörlüğünden çok, Batılılaşmayı hedeflemektedir. Bu nedenle Tezcan Durna'nın "Solcu köşe yazarlarından gezi tefrikaları: 1960'lı yıllarda kalkınma modeli olarak sosyalist ülkeler" adlı makalesinde incelenen solcu Türk aydınlarının "sosyalist ülkeler"de tuttıkları notları, bu ülkelerdeki ve bu yazarların aydınlanma ve batılılaşma amaçları doğrultusunda okumak gerekmektedir.

Kapitalizmin başlangıcından bu yana hiç bıkmadan talep ettiği en temel unsur, serbest piyasadır. Çoğu iktisatçının bunu bir "rekabet piyasası" talebi olarak anlamasına ve kapitalizmin temel dayanaklarından birinin "rekabet serbestisi" olduğunu sanmasına rağmen, kapitalizm özü itibarıyla rekabetten nefret eder ve eğilimi tekelci piyasalara doğrudur. Zaten başka türlü olması da mümkün değildir, çünkü sermayenin birikip, giderek daha az elde temerküz ettiği ve geniş kitlelerin giderek üretim araçları mülkiyetinden uzaklaştırıldığı (kitlesele proleterleşme) bir süreçte, ortada rekabet edecek kadar küçük sermaye sahibi insanların oluşturduğu bir grup kalmaz ve holdingleşme veya piyasa anlaşması yoluyla tekeller oluşur.

Kapitalizmin rekabettten nefret etmesinin bir nedeni de, kâr hadlerinin süreç içinde düşme (hatta sıfırlanma ve bazen de eksiye geçme) eğilimidir. Bu durumda kapitalizm hep yeni pazarlara ve kitleleri ihtiyaç olduğuna inandıracığı yeni mallara yönelir. Bu yönelme, rekabeti kovar niteliktedir.

Serbest piyasa, devletin veya herhangi bir kamu otoritesinin hiçbir müdahalesinin olmadığı (fiyatın güya oluştuğu) piyasa demektir. Böylesine bir piyasada, büyük sermayenin küçüğünü yutacağı ve tekelleşmenin giderek alan kazanacağı aşîkârdır.

Ancak kapitalizmin sürekli ve ısrarlı talebinin devlet müdahalesinin olmadığı serbest bir piyasa olmasına karşılık, bu üretim tarzı, pekişmeye başladığı 16. yüzyıldan itibaren devletin kanatları altında büyüyecektir. Rüşünü ispat edeceği 19. yüzyıla kadar süren merkantilist dönem, kapitalizmin ilkel sermaye birikimini, devletin sağladığı tekeller ve exclusive ayrıcalıklarıyla elde etmesi, onun serbest piyasayı işler iyi giderken istediğinin kanıtıdır.

Nitekim kapitalizm ne zaman bunalıma girse-ki bu ekonomik tarzda devrevi bunalımlar kaçınılmazdır-, hemen devletin kanatları altına girer.1929 Büyük Bunalımı'ndan sonra da böyle olmuş ve kapitalizm (Batı Avrupa ve Kuzey Amerika), Keynes'in teorileri doğrultusunda, devletin istihdam, gelir ve dolayısıyla talep yaratmasını beklemiştir.

Keynes teorisi, Modernite anlayışının tam göbeğinde yer almaktadır. Aydınlanma hareketi esnasında inşa edilmeye başlayan Modernite, bu kapsamlı sürecin bazı temel kabullerini bünyesinde içermektedir. Buna göre, her şey doğa parantezindedir. Yani doğal düzen (fizyokratlar), doğa yasaları

(Newton ve devamı, bunların toplumsal-iktisadi hayattaki izdüşümü “kapitalist yasalar”dır), insan doğası (homo economicus, kâr güdüsü vb). Böylece modern devletin görevi, doğallıktan sapıldığında ona geri dönmek için müdahaledir. Yani bunalım dönemlerinden çıkışta devlet, neredeyse ilahi bir yasa sayılan kapitalizmi tekrar işler hale getirecek tedbirleri alır.

Mehmet Ufuk Tutan’ın “1960’lı yılların Keynesgil iktisadi çalışma uygulamaları ve sonuçları” adlı makalesi, Keynes teorisi ile modernite arasındaki bu bağlantıyı 1960’ların Türkiye deneyimi içinde ele alıyor.

Modernite, daha açık bir ifadeyle bu adı ilk alanı, en kapsamlı olanı ve hâlâ içinde olduğumuz bir süreci ifade edeni, kapitalizmin inşa ettiği bir kurumlar, özelemler, uygulamalar, zihniyetler... bütünüdür. Kapitalizmin aslında moderniteyi kurma gibi bir amacı olmamıştır, bu tarz, kendine engel çıkartmayan her tür siyasal-toplumsal formasyonla bir arada yaşayabilir, ama kapitalizmin ihtiyaç duyduğu tüketici, üretici ve piyasa tipi, zorunlu olarak moderniteye giden yolu oluşturmuştur. Bu istekler, aynı zamanda önce ulusal pazarı, sonra ulus-devleti ve ardından da bütün dünyanın tek piyasa haline geleceği global ekonomiyi kurmaya yönelecektir. Kapitalizm, hiç de öyle bir talebi olmadığı halde ulus-devletin inşasında başlıca rolü oynamış, öte yandan ulus-devlet tarafından pekiştirilmiştir. Ancak kâr hadlerinin düşme eğilimi ve sermaye birikiminin teorik sınırsızlığı (sermayenin marjinal değerinin düşmesi) nedeniyle kapitalizmin, diğer bütün tarzların aksine tek bir ulus-devletin coğrafyası içinde (veya ayrı ayrı her ulus-devletinki) konsolide olması olanaksızdır. Kapitalizm, doğası gereği enternasyondur.

Bu nedenle kapitalizm genişlemek zorundadır. Bu yayılmanın sınırı, yerkürenin tamamıdır. Batı kapitalizmi, hem ham madde edinmek hem de mamullerine yeni mahreçler bulmak için genişler. Bu genişleme önce silah zoruyla (kolonyalizm-emperyalizm) olur. Hatta 16. yüzyılda tahıl edinebilmek için Doğu Avrupa’da kırık bir feodalite (İkinci serfleştirme) bile oluşturulmuştur ve kolonyalizm aşamasında silah zoruyla girilen alanların üretim ilişkilerinde kökten değişiklikler oluşturmaktan kaçınılmıştır.

Ancak kapitalizmin, bu genişleme sürecinde yeni girilen alanlarda dar bir üst yapı kurumu gibi kalması olanaksızdır. Çünkü sürekli biriken sermaye, metropolde kâr hadlerini düşürmekte, devrevi bunalımlar sistemi sarsmaktadır. O halde, daha sonra finans-kapitalizm (emperyalizm) denilecek süreç içinde fethedilen veya etki altına alınan ülkelere sermaye ihracı yoluyla kapitalistleşme tetiklenecektir.

Fransız Devrimi’nin etkisiyle önce Avrupa’yı, sonra neredeyse günümüze kadar ulaşan bir süreç içinde bütün dünyayı ulus-devletleşme ateşinin sarması, her bir yeni devlette kapitalistleşmenin içsel dinamiklerini harekete

geçirecektir. Yani Batı Avrupa’da burjuvazi (sermaye sınıfı+ diğer burjuvalar) ulus-devleti kurarlarken, bu alanda geciken ülkelerde devlet burjuvazisini oluşturmaya çalışacaktır.

Modelin bu tamamen tersine dönmüş hali, finansın da ağırlıklı olarak devlet kaynaklı olmasına yol açacak ve modernleşme, “sanayileşme hamlesi” adı altında devlete bağımlı bir “kapitalist sınıf” yaratırken, yeni üretim tarzı hem çarpık olacak hem de ceberut bir şekilde kurulacaktır. Sedat Aybar, “Türk modernleşmesinde finansın rolü: 1960-70 dönemi” adlı makalesinde bu olguya belli bir dönem aralığında ışık tutuyor.

İlk kez 1920’lerde Sovyetler Birliği’nde hayata geçirilen, bir ülkenin tüm ekonomisinin merkezden rasyonel bir şekilde planlanması düşüncesi, aslında tam bir Aydınlanma refleksidir. Her şeyin insan aklının ve iradesinin ürünü olduğu varsayımına dayalı planlama pratiği, 1950’lerden itibaren dünyanın sosyalist olmayan çeşitli ülkelerinde fiilen merkezi iktisadi planlamanın yapılmasına giden yolu döşemiştir.

İktisadi planlama, özü ve temel yönelişi itibariyle arz cephesini düzenlemeye yönelik bir girişimdir. Sovyet sistemi, sosyalizmi kurma iddiasında olduğu ve “herkese ihtiyacına göre” ilkesinden hareket ettiği için talep cephesini kaale almamıştır. Bu, merkezi bir ekonomik-siyasal sistemde mümkündür. Ancak 1950’lerden itibaren “planlı ekonomi” düzenine geçmeye çalışan, neredeyse tamamı az gelişmiş olan ülkelerin sosyalizmi kurma gibi bir iddia ve niyetleri yoktur. Zaten olamaz da, çünkü bu ülkelerde gelişmiş bir proletarya ve sosyalist siyaseti yürütecek nitelikte bir parti yoktur.

Kapitalizm, tamamen talep cephesini düzenlemeye (çoğu zaman yoktan var etmeye) yönelik bir ekonomik tarzdır. Belirsiz bir piyasa ve belirsiz bir tüketici kitlesi için üretim yapan kapitalizmin başlıca hedefi, bu mallara talep yaratmaktır. Bu talep, nispi fiyatlar ve ortalama kâr oranları gibi büyüklüklerle, kapitaliste neyi ne kadar üreteceğini gösterir. Oysa planlı bir ekonomide bu göstergelerin işlenmesi olanaksızdır.

Ama az gelişmiş ve kapitalistleşmekte olan ülkelerde, sermaye birikiminin yetersizliği, pahalı üretim ve israfı açmakta, bu da sermaye birikimini çok yavaşlatmakta ve büyümeyi tevkif etmektedir. Modernleşme kapitalizmin bir projesi olduğundan, daha doğrusu onun varlığını sürdürmek için aldığı bir dizi önlemin sonucu olduğundan ve modernitenin başlıca vektörlerinden biri de rasyonellik olduğundan (akla tapma), az gelişmiş ülkeler, planlamayı rasyonel işleyen bir piyasa oluşturma yönünde kullanmak istemişler, fakat kapitalizmin plan olgusuyla taban tabana zıt varoluşu nedeniyle, ne kapitalizmi olması gereken bir şekilde kurabilmişler ne de planlı ekonomiyi yürütebilmişlerdir. Bundan beteri, planlama çoğu yerde ve

zamanda devletin ihtiyaçlarının önceliği doğrultusunda oluşturulduğundan, aslında devletin israfının bir örgütlenmesi olmaktan öteye geçememiştir. Bu ülkeler, her şeyin devlette başlayıp devlette bittiği arkaik bir ekonomiyi sürdürmekten başka bir şey yapamamışlardır.

R. Funda Barbaros ve Eren Yıldırım'ın çalışmaları olan "İktisadi planlama ve kalkınma: Kavrayış, değerlendirme ve eleştiriler" adlı makale, bu sorunları tartışıyor.

Az gelişmiş ülkelerdeki planlama uygulamalarının başlıca amacı, sanayileşmeyi sağlamaktır. Bu hedefe yaklaşıldığı ölçüde köylülük tasfiye sürecine girmekte ve sanayinin yerleştiği bölgelerde giderek artan bir işçi nüfusu oluşmaktadır.

Ancak bu oluşumun bazı öngörülemez sonuçları olmuştur. Tarımsal verimliliğin düşüklüğü ile kentlerdeki iş olanaklarının artmasının sonucu olarak, daha önceden başlamış olan kırdan kente göç, planlı dönemde tam bir patlama haline gelmiştir. Bu arada, yeni kurulmakta olan ithal ikameci ve özü itibariyle ithal edilenlerin birleştirilmesine dayalı endüstride de verimlilikler çok düşük kalmış, bu da elbette reel ücretlerin düşük seyretmesine yol açmıştır. Bunun sonucunda, reel ücretlerin artması için kamu arazilerinin (bazen de özel arazilerin) yağmalanmasına göz yumulmuş, artan gecekondü nüfusunun meydana getirdiği seçmen patlaması, iktidarları popülist politikalara yöneltmiş ve böylece meydana gelen kaynak israfı, büyümenin istenilen boyutlarda gerçekleşmesini engellemiş, buna bir de planlamadaki aksamalardan ötürü ortaya çıkan israflar eklenince, sermaye birikimi son derece yavaş seyretmiştir.

Planlı dönemde büyük boyutlara ulaşan köyden kente göç, Batı Avrupa'da bir, hatta iki yüzyıl olduğunun tersine, kente gelenlerin modernleşmesine değil, aksine Osmanlı'nın son dönemlerinden itibaren bir miktar modernleşmekte olan kentlerin varoşlaşmasına ve 3. Dünya peşpâyeliğinin içine sürüklenmelerine yol açmıştır.

Gülten Kazgan, "1960'lı yıllarda Türkiye'de planlı ekonominin başarısı ve günümüze kalanlar" başlıklı makalesinde, 1930'lı yıllardaki ilk deneylerden itibaren Türkiye'nin özellikle 1960'lı yıllardaki planlama macerasını, bu zaman kesitinin iktisadi tarihi içinde inceliyor.

Modernleşme, Batı Avrupa tarihinin kendiliğinden ürettiği bir süreçtir. Kapitalistleşirken modernleşen, modernleşirken kapitalistleşen Batı, devleti mümkün olduğunca sahne dışında tutmaya çalışmış, daha doğrusu, silahlı güce ihtiyacı olduğunda kullanacağı bir olanak olarak elinin altında bulundurmayı yeğlemiştir.

Gerek kolonyalizm, gerek emperyalizm dönemlerinde, devletin silahlı gücü önce ilkel sermaye birikiminin sağlanması yönünde, daha sonra da ham madde ve mamul piyasalarının denetimi amacıyla kullanılmıştır. Öte yandan kapitalizmin kaçınılmaz devrevi bunalımlarında, devletin mali olanakları piyasa regülatörü olarak işe yaramıştır.

Ama az gelişmiş ülkelerde kapitalizm ya yoktur ya da olduğu zaman çarpıktır ve ancak devlet desteğiyle varlığını sürdürebilir. Bu durumda devlet, kapitalizmi inşa etme gibi bir görevi üstlenmek zorunda kalmakta, bu da modernleşmenin tepeden inme olmasına yol açmakta ve toplumun çeşitli katmanlarında direnç, içine kapanma, kargo kompleksi gibi oluşumlara meydan vermektedir.

Böylece otoriter modernleşme, aslında toplumun çoğu kesimini arkaik düzlemlerde hapsedmekte ve hiç istemediği halde onların her tür değişim olasılıklarını kitlemektedir.

1960 askeri darbesinden sonra yürürlüğe sokulan planlar da, otoriter yapıları gereği bu kısır döngüyü kıramamışlar ve modernleşme, bazı elitlerin Batılı-benzeri tutum ve hayat tarzlarını benimsemelerinden öteye geçememiş, bunlar zihniyet kalıpları anlamında hiçbir zaman Batılı olmadıkları gibi, otoriter kapitalistleşme ve modernleşmenin faturasını kalitesiz mallara yüksek fiyatlar ödemek zorunda kaldıkları için fakirleşen, kentleri dolduran, gecekonduculara yığılan geniş kitlelerin, modernleşmeci söylemin zıddında tuhaf bir muhafazakârlık geliştirmelerine yol açmıştır.

İlhan Tekeli, “1960’lı yıllarda Türkiye’de planlama düşüncesinin yeniden canlanışını modernite projesinin içinden okumaya çalışmak” adlı makalesinde, ülkemizdeki planlamacılığın bir tarihçesini verirken bunları düşündürüyor.

Modernite, eğer Michel Foucault’nun çözümlediği biçimde ele alınacak olursa, tıpkı 18. ve 19. yüzyıl felsefe ve biliminin her şeyin tasnif edilebileceğine inanmasında olduğu gibi, toplumun farklı katmanlarını tasnif eden ve onları, eşleştirdiği birer kurumun içinde tanımlayan bir oluşumdur. 19. yüzyıl bilimi, canlıları, elementleri, toplumsal sınıfları ve akla gelebilecek her şeyi tasnif etmenin gayreti içindeyken, deliyi tımarhaneye, suçluyu hapis haneye, hastayı hastaneye, çocuğu okula, kadını eve, işçiyi fabrikaya, askeri kışlaya... bağlamış ve bütün kategorileri bu “kapatma ve gözaltı” kurumları aracılığıyla tasnif etmiştir.

Bu bağlamda çocuk ve genç, okul ve işlikle (bazen de hapis hane ve kışlayla) ilişkilendirilerek, belli bir eğitim anlayışı doğrultusunda şekillendirilecektir. Modernitenin dünyası, ulus-devletlerin, yani vatanların dünyası-

sıdır. O halde eğitim, vatansız yetiştirecektir. Modernite, cemaatlerden özerkleşmiş yurttaşlara dayanır. O halde eğitim, bir'leri birey yapacaktır. Ve bütün bunların ötesinde, bizzat modernitenin ürünü olan ulus-devlet, varlığını modernitenin genişletilmesi, yani arkaik biraradalıkların tasfiyesi yoluyla sürdürecektir.

O halde eğitim, dilsel, dinsel, etnik... cemaatlerin tasfiyesi yönünde olacak ve gençler bu doğrultudaki en büyük kolluk güçleri olacaklardır.

Demet Lüküslü, "60'lı yılları gençlik kategorisi üzerinden okumak: Modernist söylemin savunucusu ve aktörü olarak gençlik" adlı makalesinde, eğitim yoluyla modernleştirme misyonuna yönlendirilen ve sonuçta bunu iş eden gençlik kategorisini inceliyor.

Kapitalizm, kendinden önce var olan bütün sosyo-ekonomik tarzların ve kendinden sonra oluşan sosyalizmin aksine, belli bir coğrafyada konsolide olamaz, mutlaka genişlemek zorundadır. Bu nedenle kapitalizmin oluşum ve pekişme aşamasında belli bir coğrafyada (örneğin İngiltere) yer alan bütün yerel pazarlar kapitalizm tarafından eklemlenilerek, "ulusal pazar" kurulur. Bu da ulus-devleti kurar ve bu coğrafyada yer alan bütün toplumsal yerellikler (din, dil, etnisite), herkesi kuşatan yurttaş kimliği karşısında ikincilleşir ve özel alana itilir. Yurttaş, kapitalizm açısından tüketiciye (ve elbette değerleri yaratan işçiye) eşittir. Bu süreç içinde emek metalaşır, üretim araçları mülkiyeti temerküz eder ve limite herkes işçi-tüketici olur. Sadece küçük bir sermaye sınıfı vardır.

Buna karşılık pre-kapitalist bir formasyondan kapitalizme, müteşebbis bir siyasal grubun iradesi dahilinde geçmeye çalışmak çok sayıda komplikasyon yaratır. Kemalist modernleşme (ve devlet eliyle kapitalistleşme) projesini bu komplikasyonların içinden ele almak gerekir.

Erik-Jan Zürcher, "The limits of modernization in Kemalist Turkey (1923-1945)" adını taşıyan makalesinde, pre-kapitalist bir ekonomik yapıdan ve arkaik bir toplumsal düzenden hareketle modernleşme yönünde tavır koyan devlet elitlerinin hangi sorunlarla ve başarısızlıklarla karşılaştıklarını irdeliyor.

Bu derleme çalışma, birlikte değil de bireysel olarak çalışan araştırmacıların makalelerinden oluşuyor olmakla birlikte, çok az rastlanılan düşünsel bir kimyanın sonucu, sanki tek bir elden çıkmışçasına tutarlı bir bütün meydana getirmekte ve Türkiye'de modernleşme macerasının kuytu köşelerine ışık tutmaktadır.

KEMALİST TÜRKİYE’DE MODERNLEŞME’NİN SINIRLARI (1923-1945)

Erik Jan Zürcher¹
Çeviren: Begüm Yurteri²

“ATATÜRK DEVRİMİ”

1923 yılında Cumhuriyetin kurulması ile birlikte Türkiye’yi yöneten Kemalist rejimin ülkenin modernleştirilmesini kendisine görev edindiğine şüphe yoktur. Bu yöndeki heves, rejim lideri Mustafa Kemal Paşa (1934’ten sonra: Atatürk) tarafından “muasır” ve “medeni” bir Türkiye yaratmak şeklinde sürekli olarak vurgulanmıştır. Ekim 1933’te, Cumhuriyetin 10. kuruluş yıldönümü kutlamalarında yapmış olduğu ünlü konuşmasında Kurtuluş Savaşında elde edilen zaferlerin ya da 10 yılda elde edilen başarıların üzerinde çok durmamış, daha çok yapılması gereken çok fazla şey olduğuna değinerek, hedefin Türk insanlarına “dünyanın en muasır ve medeni memleketleri” arasındaki yerini vermek olduğunu belirtmiştir. Buna ulaşmak için de, Türk milletine “elinde ve kafasında tuttuğu meşale olan müspet ilimin” rehberlik edeceğini söylemiştir.

Mustafa Kemal’in 1933’teki bu konuşmasındaki düşünceleri yeni değil-di ve Türkiye’ye ilk kez Cumhuriyetin kuruluşu ile birlikte sunulmamıştı. Gerçekte, bu düşünce Kemal’in de aralarında bulunduğu Jön Türkler kuşağını harekete geçiren fikirlerin güçlü bir ifadesiydi. Mustafa Kemal, Osmanlı İmparatorluğu’nda 1908 yılında anayasal devrimi gerçekleştiren genç subaylar grubunda yer almıştır. Devrimi gerçekleştiren ve 1908-1918 yılları arasında imparatorlukta en güçlü kuvvet olan Jön Türkler’in İttihat ve Terakki Cemiyeti ile Mustafa Kemal’in öncülüğündeki cumhuriyet liderleri arasında güçlü bir devamlılık bulunmaktadır. Her ikisi de 1880’li yıllarda Güney Balkanlar’da ya da o zamanki başkent İstanbul’da doğmuş olan, İmparatorluğun kolejlerinde Batı tarzı yüksek eğitim almış, Fransızca bilen Müslüman subaylar ve bürokratlar tarafından yönetilmekteydi.

Jön Türkler; imparatorluğun kurtuluşunun, rasyonel ve bilime dayalı yöntemlerin temelinde toplumun köklü bir şekilde modernleşmesinde olduğunu düşünmekteydiler. Modernleşme vizyonları esas olarak iki kaynağa

¹ Prof. Dr. Erik Jan Zürcher, Leiden University, e.j.zurcher@hum.leidenuniv.nl.

² Begüm Yurteri, Ege Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İktisat Bölümü, begum.yurteri@ege.edu.tr.

dayanmaktaydı. Bunlardan birincisi ideolojikti. Doğrudan; orijinal Fransız eserlerden, Alman ve İngiliz eserlerin ise Fransızca çevirilerinden okuyarak ve dolaylı olarak da; 1890'larda ve yüzyılın başlarında Paris ve Geneva gibi şehirlerde toplanmış Jön Türk göçmenlerinin yazılarını gizlice okuyarak çağdaş Avrupa düşünce akımları ile tanışmışlardır. Bunların içinde, pozitivizm ve materyalizmin popüler karışımı olan ve Avrupa'nın 19. yüzyıl sonundaki dönemine damga vuran "bilimcilik" ilgilerini çekmiştir. Kendi kuşaklarındaki birçok Avrupalı gibi onlar da, bilim ve eğitimin ilerici bir güç olduğuna dair sınırsız bir inanca sahiptiler. Jön Türkler nihayetinde pozitivist "İttizam ve Terakki" sloganı yerine "İttihat ve Terakki"yi kendilerine slogan olarak seçmişlerdir. Ancak belki de askeri ve bürokratik geçmişleri nedeniyle, aydınlanmış elit tabakanın önderliğinde düzenli ilerleme fikri güçlü bir şekilde ilgilerini çekmiştir.³

Jön Türklerin modernleşme konusundaki ilhamının ikinci kaynağı ise, çok daha somut olarak bazı kasaba ve şehirlerde tanık oldukları, yaşamın görünür modernleşmesiydi. 19. yüzyılın sonları, özellikle 1896'daki Büyük Depresyonun sona ermesinden sonra, Osmanlı İmparatorluğu'nun Avrupa'nın kapitalist ekonomisine eklemlenme sürecinin hızlandığı dönemdi.⁴ Bu durum demiryolları ve buharlı gemiler aracılığıyla Avrupa ile iletişimlerini hızlı ve kolay olan Selanik, İzmir, İstanbul ve Beyrut gibi şehirler için özellikle geçerliydi. Artan ticaret ve dış yatırımlar beraberinde limanlar, depolar, tramvay ve demiryolları, yeni sanayiler ve centilmenler kulüpleri ile yeni sosyallikler, yarış sahaları ve meydanlar şeklinde yeni altyapılar getirmiştir.⁵ Bu yeni sektörlerle yabancılar, yerli Osmanlı Hristiyanları ve bir ölçüde Yahudi burjuvazisi hâkimdi ancak II. Sultan Abdülhamit'in uzun hükümdarlığı döneminde Osmanlı devleti de kendi modernlik amblemlerini; okullar, hastaneler, kışlalar, belediye binaları ve saat kuleleri inşa ederek yaratmıştır. 1890'lar ve 1900'lerde Üsküp, Manastır, Selanik ya da İzmir'de büyümüş olan Jön Türkler (gerçek ve mecazi anlamda genç) bu durumu doğrudan deneyimlemişlerdi.

³ Erik Jan Zürcher, "The Young Turk Mindset", *The Young Turk Legacy and Nation Building. From The Ottoman Empire to the Kemalist Republic*, London: I.B Tauris, 2011, ss. 110-123.

⁴ Şevket Pamuk, *The Ottoman Empire and European Capitalism, 1820-191. Trade, Investment and Production*, Cambridge: Cambridge University Press, 1987, Bölüm 2 ve 4.

⁵ Bu gelişmeler ile ilgili olarak; Selanik için bkz. "Meropi Anastasiadou'nun *Salonique: une ville Ottomane à l'âge de réformes*, Leiden: Brill, 1997", diğer şehirler için bkz. "Leyla Fawaz ve C.A. Bailey (ed.), *Modernity and Culture from the Mediterranean Sea to the Indian Ocean*, New York: Columbia University Press, 2002"

1923 sonrasında genç Türkiye Cumhuriyeti rejiminin söylemleri ve politikaları bu etkilerin önemini ortaya çıkarmaktadır. Bu durum; özellikle 1923-1928 arasındaki Kemalist reformların erken dönemi için geçerlidir.

Bu reformlar, Avrupa örnek alınarak hem güçlü ve modern bir ulus-devlet kurulmasını, hem de Türkiye'yi Avrupa uygarlığıyla eklemlenmeyi hedeflemekteydi. Dolayısıyla, bir yandan kurumsal ve yasal çerçeve, diğer yandan da kültürel konular ele alınmıştır. Kurumsal ve yasal değişiklikler, Halifelik'in kaldırılması (1924), şeriat tabanlı aile kanununun İsviçre medeni kanunu ile değiştirilmesi (1926), eğitimin laik bir bakanlık çatısı altında birleştirilmesi (Tevhid-i Tedrisat Kanunu'nun kabulü, 1924) ve yeni anayasanın kabulü gibi değişiklikleri içermekteydi. Kültürel politikalar ise, saat ve takvim sisteminin, alfabenin ve kılık-kıyafetin Avrupalılaştırılmasına yönelik olmuştur (1926-1928). İşte, 1920'li yıllarda gerçekleştirilen bu kapsamlı reformlar genellikle "Atatürk Devrimi" olarak tanımlanmakta ve destekleyicileri (eskiden olduğu gibi şimdi de) kadar zamanın Avrupalı gözlemcilerinin gözünde de Türkiye'nin modernleşmesinin nasıl gerçekleştiğini anlatmaktadır. Ziyaretlerini genellikle ülkenin batı kısmıyla, özellikle İstanbul ve Ankara ile, sınırlı tutan yabancılar ilk olarak ve her şeyden çok kültürel açıdan "yeni bir Türkiye"nin ortaya çıkmasından derin bir şekilde etkilenmiştir.

Ekonomi alanında, öncü cumhuriyetçi rejimin herhangi bir gündemi bulunmamaktaydı. Türkiye ekonomisi savaşla geçen on yılın ardından ve nüfus azalışından dolayı sarsılmıştı ve barış koşullarına dönüş ile birlikte üretimin savaş öncesi (1920'ler) seviyesine ulaştığı tarım sektörü dışında tam bir duraklama dönemindeydi. Ülkenin sanayi temeli son derece yetersizdi. Ticaret ve hizmetler sektörü savaş öncesinde bu sektörlerle hâkim olan Rumlar ve Ermenilerin zorunlu ayrılışları ile sert şekilde etkilenmişti. Bu halkların ayrılışı büyük miktarda teknik ve işletme becerisinin kaybı anlamına gelmekteydi. Kemalist rejim, ekonomik durgunlukla savaşmak üzere, I. Dünya Savaşı süresince Jön Türkler tarafından geliştirilen politikaları uygulamaya devam etmiştir. Bu politikalar; yabancıların ve Müslüman olmayan Türklerin ekonomideki rolünü azaltmayı ve devlet kontrolü altında bir Müslüman burjuvazisi yaratmayı hedeflemeleri anlamında "ulusçu" idi. Aynı zamanda, bu korunan burjuvazinin çok fazla doğrudan devlet müdahalesi olmadan ekonomik büyümeyi sağlamalarının beklenmesi anlamında "liberal" idi. Tabii ki, Kemalist liderler tüm hayatlarını subay ve bürokratlar olarak devletin hizmetine vermiş ordu mensuplarıydı ve her zaman devlete birincil derecede önem vermişlerdi. Fakat 1920'lerin ekonomik düzeninde devlet müdahalesi; Düyun-u Umumiye (aslen: imparatorluğun Avrupa-

lı alacaklıları)'nin sahip olduğu tekelleri devralarak ve Türkiye demiryolu hatlarına sahip yabancı şirketlerin hissetlerini satın alarak kamu tekellerinin kurulması ile sınırlı kalmıştır.⁶

İKİNCİ ETAP: DEVLETÇİLİK

1931-1945 döneminde, ekonomi politikaları çok daha önemli hale gelmiştir. Devlet ile partinin; ekonomi ve toplum üzerindeki ağırlıklarını artırması devlet ve partinin birleşerek bir yarı-totaliter devlet olmasıyla sonuçlanmıştır. 1929-1930 yılında tarımsal ürün fiyatlarında önemli düşüşlere yol açan ve böylece Türkiye gibi bir tarım ürünleri ihracatçısını oldukça olumsuz etkileyen Dünya ekonomik krizi bu dönemin dönüm noktası olmuştur.⁷ Krizin yıkıcı etkisi ve kriz karşısında çaresiz kalan Kemalist rejimin bunun sonucunda popülaritesini yitirmesi; başta Mustafa Kemal tarafından yüreklendirilen ancak sonrasında büyük kitleleri sürüklemesi sonucunda Mustafa Kemal'in desteğini kaybeden ve 3 ay içinde kapatılan muhalefet partisi Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın 1930 yılındaki beklenmeyen başarısı ile belirginleşmiştir.⁸ Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın kapatılmasına kadar geçen sürede yaşanan huzursuzluk, Ankara'daki yönetim için ciddi bir şok olmuştur. Bu durum, partinin kapatılmasının hemen ardından başlayan ve Mustafa Kemal'in üç ay süren, yurdu inceleme gezileri yapmasına yol açmıştır (Kasım 1930-Ocak 1931). Bu dönem içinde, Aralık 1930'da, ünlü "Menemen Olayı" patlak vermiştir. Kendilerini "Halifenin Ordusu" olarak tanımlayan küçük bir grup derviş Ege'nin bu küçük kasabasına doğru yürüyüşe geçmiş ve kasabanın meydanını ele geçirerek, teslim olmalarını emreden yedek subayın başını kesmişlerdir. Kasabaya gönderilen birlikler isyanı aynı gün bastırmıştır ancak yine de bu olay Kemalist liderlik için, ülkenin gelişmiş

⁶ Şevket Pamuk ("Economic change in twentieth-century Turkey-is the class more than half full?" in Reşat Kasaba (ed.), *The Cambridge History of Turkey Vol. 4 Turkey in the Modern World*, Cambridge: Cambridge University Press, 2008, ss. 266-300) ve Aykut Kansu ("Economic policies between 1908 and 1950" in Erik Jan Zürcher (ed.), *Philologiae et Historiae Turcicae Fundamenta Vol. 2 Turkey in the Twentieth Century*, Berlin: Klaus Schwarz, 2008, 359-378) bu dönemin ekonomik gelişmeleri hakkında çok farklı yorumlarda bulunmaktayken ilk eser ekonomik performans üzerinde dururken sonuncusu politikalara odaklanmaktadır.

⁷ Pamuk, "Economic change...", ss. 277-9; Max Weston Thornburg, Graham Spry ad George Soule, *Turkey: An Economic Appraisal*, New York: The Twentieth Century Fund, 1949, ss. 169.

⁸ Serbest Cumhuriyet Fırkası deneyimi ile ilgili ilginç ve detaylı bilgiler için bkz: Osman Okyar ve Mehmet Seyitdanlıoğlu, *Fethi Okyar'ın Anıları Atatürk, Okyar ve Çok Partili Türkiye*, Ankara: Türkiye İş Bankası, 1997, ve Çetin Yetkin, *Serbest Cumhuriyet Fırkası Olayı*, İstanbul: Karacan, 1982. Daha güncel bir yorum için ise bkz: Cem Emrence, *99 Günlük Muhalefet Serbest Cumhuriyet Fırkası*, İstanbul: İletişim, 2006.

batı kısmında olması ve kasaba sakinlerinin Cumhuriyeti savunmak için parmaklarını dahi kıpırdatmamış hatta asileri alkışlamış olmaları sebebiyle, travmatik bir deneyim olarak kabul edilmektedir.⁹

Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın seçimlerde gösterdiği başarı, Atatürk'ün yurt gezileri ve Menemen olayı, rejimin yüksek kademesinde sıradan vatandaşların durumuna ve ekonomik sıkıntının beraberinde getirdiği politik risklere ilişkin bir farkındalık yaratmıştır. Yurt gezileri sırasında Mustafa Kemal'e eşlik etmiş olan Ahmet Hamdi Başar, "1923 ve 1930 arasında devrimi korumak adına uygulanan katı rejimin, halkın şikâyetlerinin duyulmasını imkânsız kıldığını" belirtmektedir.¹⁰ Söz konusu 7 yıl boyunca, gazeteler, müfettişler, milletvekilleri ve yerel parti yetkilileri sadece halkın Cumhuriyetin büyük başarıları için duyduğu şükranı dile getirmiştir. Yani, yönetim kendi yarattığı efsanelerin tuzağına düşmüştür.

1931 yılında yöneticiler arasında, ekonomiyi canlandırmak için özel sektöre bel bağlanamayacağına ve devletin öncü bir rol oynaması gerektiğine dair artan bir fikir birliği mevcuttu. "Devletçilik" tercih edilen model oldu ancak bunun tam olarak ne anlama geldiği konusunda büyük bir anlaşmazlık vardı. Sosyalizm olmadığı açıktı, söz konusu olan kapitalist sistemin içinde devletin müdahalesiydi. Jön Türkler döneminde kurulmuş olan eski bankalar ile zorla birleşerek egemen finansal kurum haline gelmiş olan İş Bankası'nın kurucusu Mahmut Celal'in etrafındaki kimseler devletçiliği, özel sektörün gelişebileceği bir temelin devlet tarafından oluşturulması olarak yorumlamıştır. Başta Başbakan İsmet İnönü olmak üzere, Cumhuriyet Halk Fırkası'nın önde gelen politikacıları ise ekonomiye hâkim olacak bir kamu sektörü yaratılmasını desteklemişlerdir. Bu görüş ayrılığının temelinde, Celal'in meslekten bankacı olması ve İnönü grubunun ekonomik ve finansal uzmanlığı olmayan eski ordu subayları ve bürokratlardan oluşması bulunmaktadır.

Bununla birlikte 1931'de yapılan parti kongresinde galip gelen ikinci grup olmuştur. Yine de, 1931-1933 yılları arasında yapılanlar çok sınırlı olmuştur çünkü bu dönemde hükümet ve parti, cumhurbaşkanının rehberliğinde, ulusalcı kültür politikalarını ("Türk tarih tezi" ve "Türk dili tezi") iletirmek için yapılan kampanyalara öncelik vermiştir. Ancak 1933 sonrasında kamu sektörünün inşasına ciddi şekilde başlanabilmiştir. Devlete ait iki büyük sanayi işletmesi kurulmuştur. Bunlardan biri, Karabük'te yapımı-

⁹ Umut Azak, *Islam and Secularism in Turkey. Kemalism, Religion and the Nation State*, London: I.B.Tauris, 2010, Bölüm 1.

¹⁰ Ahmet Hamdi Başar, *Atatürk'le Üç Ay ve 1930'dan Sonra Türkiye*, İstanbul: Tan, 1945, 25.